

(1864–1920), jenž se zajímal především o nejstarší období ruštiny a o ruskou syntax, a dále D. N. Ušakov (1873–1942), pod jehož redakcí vyšel na konci třicátých let čtyřdílný „Výkladový slovník ruského jazyka“. Značný vliv měl Fortunatov i na celou řadu zahraničních jazykovědců, kteří u něho studovali na moskevské univerzitě. Z nich jmenujme alespoň vynikajícího jugoslávského lingvistu A. Beliče (1876–1960), předního znalce srbochorvatštiny a jazykovědce, který je znám (spolu se Ščerbou) jako autor syntagmatiky, tj. nauky o kombinaci slov v syntaktické rovině.

59. „OSAMĚLÝ AMERÍČAN“ W. D. WHITNEY

Když mluvíme o lingvistice 19. stol. i o nových směrech z přelomu 19. a 20. stol., zpravídla tím máme na mysli lingvistiku evropskou. Je to zcela oprávněné, neboť v ostatních světadílech se v té době jazykověda buď vůbec nepěstovala, nebo tam byla naprosto podřízena evropským lingvistickým směrům. Jednou výjimkou byl americký lingvista William D. Whitney (1827–94), který měl v druhé polovině 19. stol. určitý vliv na své současníky i na pozdější generace lingvistů ve Spojených státech a částečně i v Evropě. Názory na něho se u jedli notlivých autorů pronikavě liší. Někteří jej považují za zakladatele moderní americké lingvistiky, jiní za pouhého epigona evropských směrů a škol, a celé řadě ostatních nestojí ani za zmínku.

Whitney vydal v r. 1875 knihu „Život a růst jazyka“ (*The Life and Growth of Language*), jejíž originál i překlady byly brzy k dispozici i evropským lingvistům. Jak poznamenává Saussure, mělo na něho toto dílo značný vliv. Saussure přispívá Whitneymu prvenství v teorii znaku a jeho lingvistické funkci i v myšlence o arbitrárním (tj. libovolném) charakteru jazykového znaku, o rozdílu mezi artikulovanou řečí a ostatními komunikačními prostředky, atd. Vyspělou teorii o jazykovém znaku, tzv. semiotiku (viz 19. kap.), vypracoval také americký filozof Ch. S. Peirce (1839–1914, viz též 19. kap.), kterého však evropská filologové v té době prakticky neznali.

Dnes také víme, že se Whitney jako první lingvista vůbec zabýval frekvencí anglických hlásek a stal se tak předchůdcem dnešní statistické či kvantitativní lingvistiky. Zde jsme se však o něm zmínilí především proto, že spolu s představiteli kazanské školy a některými dalšími jazykovědci měl pozitivní vliv na F. de Saussura, z něhož vycházejí nebo ho alespoň respektují prakticky všechny moderní směry současné lingvistiky.

FERDINAND DE SAUSSURE A VZNIK STRUKTURÁLNÍ LINGVISTIKY

6.1. Vznik strukturální jazykovědy	128
6.2. Saussurův život a dílo	130
6.3. „Kurs obecné jazykovědy“	132
6.4. Synchronní a diachronní přístup	133
6.5. „Langue“ a „parole“	135
6.6. Jazyk jako systém	137
6.7. Semiologie a společenský charakter jazyka	139
6.8. Teorie jazykového znaku	140
6.9. Saussurův vliv na lingvistiku a na další společenské vědy	144

6.1. VZNIK STRUKTURÁLNÍ JAZYKOVĚDY

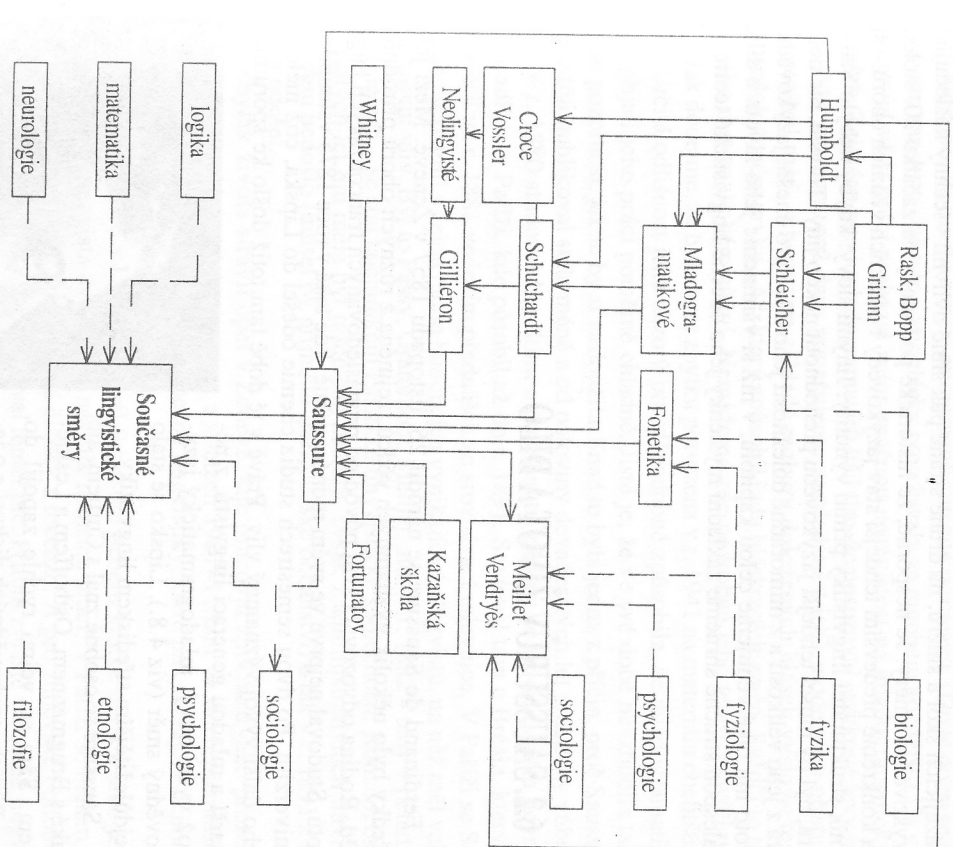
Ve druhém a třetím desetiletí našeho století vznikl v Ženevě strukturalismus. Tento nový lingvistický směr revolučním způsobem přehodnotil všechny poznatky, k nimž jazykověda do té doby došla. Jeho vliv byl tak silný, že většína pozdějších směrů, včetně současných, se k strukturalismu buď otevřeně hlásí nebo alespoň respektuje jeho hlavní zásady.

Strukturalismus především považuje jazyk za *system*, jehož jednotlivé části nelze zkoumat odděleně od funkcí, které v systému zastávají. Dále přísně rozlišuje *historický* pohled na jazyk od popisu jazyka v určitém *okamžiku* jeho vývoje. Konečně považuje jazyk za *společenský jev*, který má především *kommunikativní* (tj. sdělovací, dorozumívací) funkci.

I když některé z těchto zásad byly hlášány už v dřívějších dobách, zůstaly celkem nepovšimnuty, protože šlo pouze o izolované dílčí myšlenky, které se ztrácely v záplavě jiných názorů zcela odlišného charakteru. Systematicky vytvořil nové pojetí obecné lingvistiky teprve významný švýcarský jazykovědec Ferdinand de Saussure (1857–1913), který je proto právem považován za zakladatele strukturalismu v jazykovědě. Na tom nic nemění ani fakt, že nezávisle na něm a jen o málo později hlásal podobné myšlenky i americký jazykovědec Leonard Bloomfield (1887–1949), na něhož později navázali mnozí představitelé amerického strukturalismu, zejména tzv. deskriptivisté (viz 10.3.4.).

Jestliže je Saussurův vliv na pozdější generace lingvistů všeobecně uznáván, pak předmětem častých sporů bývá otázka, do jaké míry využil názorů svých předchůdců. Zpočátku se převážně objevovala tvrzení, že vytvořil nové učení sám bez jakéhokoli vlivu. V poslední době se naopak můžeme setkat s názory, že pouze shromáždil myšlenky, které byly do té doby roztroušeny u představitelů nejrůznějších škol. Oba tyto krajní názory jsou nesprávné, jak je to možno vysvětlit s použitím obr. 39, kde je schematicky zachyceno vzájemné působení lingvistických škol a směrů minulého a začátku našeho století.

Především je třeba zdůraznit, že Saussure dobře znal názory svých předchůdců i současníků a že některých z těchto myšlenek použil ve své obecné teorii jazyka. Tak např. pokud jde o systémovost jazyka, byl jeho předchůdcem Humboldt, jenž studoval jazyky jako celek, nikoli jejich izolované části. Saussure sám se zmiňuje o Whitneyově teorii jazykového znaku a o představitelích kaňanské školy. V mládí studoval v Lipsku pod vedením předních mladogramatiků a zvláště zpočátku se intenzivně zabýval také fonetikou. Silný vliv na něho měla sociologie a zejména tehdejší významný francouzský sociolog E. Durkheim (1858–1917). Nesporně znal i významné výsledky, k nimž došli představitelé lingvistického zeměpisu. Stručně řečeno: byl seznámen s předcházejícími i soudobými jazykovědnými teoriemi a část jich použil ve své obecné lingvistice.

Obr. 39. Základní lingvistické směry 19. a začátku 20. stol. a jejich vztah k F. de Saussurovi.

To všechno však nic nemění na jeho zásluhách. Saussure především vybral z dosavadních teorií jen ty, které byly slučitelné s novým pohledem na jazyk. Za druhé tyto názory přehodnotil, dále je rozpracoval a poprvé je jasně a srozumitelně vyloužil. Za třetí tyto roztroušené a izolované názory systematizoval, tj. sjednotil je z jednoho hlediska a uvedl je v soulad. A konečně tyto názory doplnil svými vlastními myšlenkami tam, kde to bylo třeba, a vytvořil tak systematický pohled na jazyk ze zcela nového hlediska.

V dějinách lingvistiky má proto Saussure mimořádně důležitě postavení. Na

jedné straně spojil ve své obecně lingvistické teorii všechny kladné rysy předcházejících škol a směrů, na druhé straně pak silně ovlivnil všechny následující jazykovědné směry. Je nesporné, že historické podmínky na začátku 20. století – a konkrétně především tehdejší stav jazykovědy i ostatních vědních oborů – si vznik strukturální lingvistiky přímo vynutily. Jinými slovy: kdyby nebylo Sausura, byl by musel tehdejší jazykovědu přehodnotit někdo jiný. To však nic neubírá z jeho velikosti a z mimořádné důležitosti jeho díla i pro dnešní jazykovědu. Proto mu také věnujeme celou kapitolu, v níž si všimneme jeho života a díla, a alespoň stručně shrneme základní myšlenky jeho obecně lingvistické teorie.

6.2. SAUSSURŮV ŽIVOT A DÍLO

Ferdinand de Saussure se narodil 26. listopadu 1857 v Ženevě. Mezi jeho předky bylo několik významných vědců, zejména z různých oborů přírodních věd. Rodina odvozovala svůj původ od pronásledovaných francouzských hugenotů. Studoval nejprve ve svém rodném městě, kde také v roce 1875 vstoupil na univerzitu. Po dvou semestrech studia chemie odešel do Lipska, což mělo na jeho další vývoj významný vliv. Právě v té době tam totiž došlo ke sporu mezi starší a mladou generací lingvistů, z něhož vyšel nový, mladogramatický jazykovědný směr (viz 4.8.). Lipsko se stalo nejdůležitějším střediskem lingvistiky.

Saussure se osobně znal s Curtiem, ale také s Brugmannem, Osthoffem a Leskienem. Sám se velmi rychle zapojil do bouřlivých jazykovědných diskusí a o jeho další vědecké dráze bylo rozhodnuto. Už r. 1876 se jako osmnáctiletý student stal členem „Pařížské lingvistické společnosti“, kde také o rok později přednesl přednášku.

V jednadvaceti letech dokončil svou práci o systému indoevropských samohlásek (*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, 1879). Přinášela zcela nový pohled na indoevropské vokály, na jejich

Obr. 40: Ferdinand de Saussure

počet i vývoji. Saussure např. ukázal, že už v indoevropském existovaly vokály *e* a *o*, dokonce že hláska *e* měla mimořádně důležitá postavení. (Do té doby se pod vlivem sanskritu obě tyto samohlásky považovaly za mnohem pozdější.) Už v této první větší práci prokázal autor značnou nezávislost na mladogramatických teziích. Zejména se od mladogramatiků lišil tím, že posuzoval jazykové jevy jako součást systému, což dnes považujeme za předzvěsti jeho moderního přístupu. Proto byl např. schopen na základě rozboru doložených hlásek vyslovit teorii o nedoloženém prvku „A“, který způsobil řadu hláskových změn. Svědčí to také o jeho matematickém cítění. Nennůžeme zde podrobně jeho teorii vysvětlovat, avšak dodáme, že byla beze zbytku potvrzena v r. 1941 na materiálu chetitštiny.

Určitá odlišnost jeho názorů pravděpodobně způsobila, že mladogramatikové přijali jeho práci poměrně chladně. Jisté je, že ve své době nezbudila takovou pozornost, jakou by si zasloužila. Snad to byla jedna z příčin, proč Saussure později publikoval stále méně a od poloviny devadesátých let prakticky vůbec.

V r. 1880 studoval litevštinu a po návratu z Litvy se už do Lipska nevrátil a usadil se v Paříži, kde působil až do r. 1891. Studoval tam u Bréala, který ho pověřil už r. 1881 vedením přednášek ze srovnávací mluvnice. V Paříži se Saussure seznámil s celou řadou budoucích vynikajících lingvistů, na něž měl velmi pozitivní vliv. Byl to Passy, Grammont, Meillet, atd. V r. 1882 – tedy v pětadvaceti letech – se stal tajemníkem Pařížské lingvistické společnosti. Koncem osmdesátých let mu měla být přidělena katedra, avšak z administrativních důvodů k tomu nedošlo (musel by přijmout francouzské občanství) a tak v r. 1891 z Paříže odešel.

Zbytek života strávil opět v Ženevě, kde pracoval zpočátku jako profesor srovnávací a historické mluvnice, a v letech 1907–11 tam ve třech přednáškových cyklech vložil své pojetí obecně lingvistiky, které pak sešlo v dějinách jazykovědy mimořádnou úlohu.

Je zajímavé, že v Lipsku napsal Saussure během krátké doby a jako ještě velmi mladý lingvista dvě větší a několik menších prací. V Paříži se během jedendací let omezil už jen na kratší články a recenze. A pro ženevské období je příznačné, že prakticky nepublikoval téměř nic. Přitom zvláště v obecně lingvistických přednáškách na ženevské univerzitě vložil zcela novou lingvistickou teorii. Jeho mlčení bývá vysvětlováno různými důvody. Zpočátku se většinou připisovalo určitě jeho zdravotní nadchlazením přijetím jeho prvních prací. V poslední době se stále častěji objevuje pravděpodobnější názor, že si totiž sám uvědomoval převratnost nového učení a obtížnost jeho formulace takovým způsobem, aby mu jeho současníci porozuměli. Víme dnes o jeho vyhrádkách k soudobým jazykovědným názorům a teoriím. Jisté si uvědomoval, že je třeba provést do soudobé lingvistiky radikální zásah, avšak sám nenašel patrně dost odvahu vystoupit už za svého života se svými názory a formulovat je pro veřejnost písemně. V tomto faktu se bezpochyby odraží drama vědce, který svými názory předstihl svou dobu, vytušil budoucí vývoj jazykovědy, avšak zůstal proto do značné míry izolován od svých současníků.

6.3. „KURS OBECNÉ JAZYKOVĚDY“

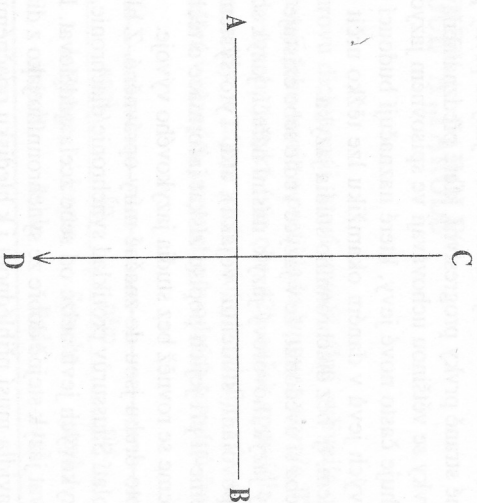
Tři roky po Saussurově smrti, v r. 1916, vyšlo pod jeho jménem dílo *Cours de linguistique générale*, které obsahovalo hlavní jeho obecně lingvistické myšlenky. Vydali je dva jeho žáci: Charles Bally a Albert Séchéhaye. Při redakci tohoto díla použili svých vlastních poznámek i zápisů několika dalších posluchačů, kteří měli možnost vyslechnout některý ze tří přednáškových cyklů proslavených Saussurem v letech 1907–11 na ženevské univerzitě.

Fakt, že se nedochovaly prakticky žádné Saussurovy psané poznámky týkající se jeho přednášek a že „Kurs obecné jazykovědy“ je vlastně jeho učení viděné očima jeho studentů, způsobil, že se vedly dlouhé polemiky o autentičnosti některých jeho myšlenek, vykládaných v uvedené knize z druhé ruky. Shrneme-li velmi stručně tyto polemiky, vidíme, že: a) v díle jinak velmi jasně podávaném existují i méně jasná místa, některé výklady se opakují, výjimečně si dokonce navzájem odporují; b) vydavatelé poněkud oslabili Saussurovo matematické pojetí některých jazykových jevů a naopak zdůraznili např. protiklad *langue/parole*; c) důležitou zkrácenou myšlenku se při nepřítomnosti autora nelze vyhnout; vydavatelům však patří dík nejen za to, že „Kurs“ vůbec vydali, nýbrž i za to, že přes dílčí (a pochopitelné) nedostatky velmi věrně a systematicky vytvořili všechny hlavní autorovy myšlenky.

„Kurs obecné jazykovědy“ vyšel v mnoha vydáních, byl přeložen do mnoha jazyků a i dnes ještě vycházejí nová vydání a nové překlady (česky „Kurs“ vyšel s pořízením až v r. 1990). Jednotlivé části byly také často přednětem chvály a někdy i kritiky. Jisté je, že tato kniha sehrála v dějinách jazykovědy patrně důležitější úlohu než kterékoli jiné dílo. K nejdůležitějším částem knihy patří zvláště výklady o diachronním a synchronním přístupu k jazyku, o protikladu *langue a parole*, o jazyku jako systému, o jeho společenském charakteru a o jazykovém znaku. V následujících pěti částech této kapitoly si blíže všimneme těchto teorií a částečně i polemiky, kterou vzbudily v lingvistických kruzích.

6.4. SYNCHRONNÍ A DIACHRONNÍ PŘÍSTUP

Podle Saussura je možné přistupovat k jazyku (i k jiným předmětům studia) ze dvou různých hledisek, jak to lze vyložit s použitím jeho schématu (viz obr. 41). Šipka, neboli osa C–D, znázorňuje čas. Jazykové jevy lze studovat tak, jak jsou rozloženy na této ose, tj. jak za sebou časově následují. To je *diachronní* přístup k jazyku; jeho cílem je zjistit vztah určitého jazykového jevu k tomu, co před ním časově předchází nebo po něm následuje. Jinými slovy: při diachronním přístupu objasňujeme jazykový vývoj.

Obr. 41: Schéma protikladu synchronie/diachronie (podle Saussura)

Naproti tomu je však stejně dobře možné studovat jazykové jevy tak, jak jsou rozloženy na ose A–B, tj. zjišťovat jejich stav v určitém okamžiku; to je přístup *synchronní*, jehož cílem je objasnit vztahy mezi jevy, které existují vedle sebe současně.

Každý z těchto dvou přístupů je vědecký a přináší kladné výsledky, protože každý jazykový jev se vyznačuje jednak svým vývojem, jednak svým vztahem k ostatním jevům, které vedle něho existují v daném okamžiku. Z metodologických důvodů je však třeba vždy oba tyto přístupy důsledně rozlišovat. Saussure

proto rozlišuje lingvistiku synchronní a lingvistiku diachronní. Tato jeho teorie byla studována i kritizována hned v roce vydání „Kursu obecné jazykovědy“ a od té doby byla mnohokrát různě interpretována. Je třeba zdůraznit, že v zásadě měla blahodárný vliv na moderní lingvistiku v tom smyslu, že vedle tehdy převládající mladogramatického názoru na nutnost historického studia jazyků ukázala přesvědčivě i nezbytnost popisu daného jazyka v určitém okamžiku jeho vývoje.

Věššína námitek se soustředovala proti radikálnímu oddělování diachronního a synchronního studia. Kritikové namítali, že je např. nemožné studovat vývoj jazyka bez dukladné znalosti současného stavu celého systému a jeho stavu v určitých předcházejících obdobích. Podobně se ukázalo, že ani synchronní studium jazyka se často neobejde bez studia jazykového vývoje. Tak např. byla kládána otázka, zda vůbec existuje v daném okamžiku jednotný jazykový systém. Je známo, že ve skutečnosti existují vedle sebe v jazyce prvky přezívající z minulosti a na druhé straně prvky progresivní, které předznamenávají další vývoj; konzervativní prvky se většinou uchovávají ve spisovném jazyce, kdežto hovorový jazyk obsahuje často nové jevy, které naznačují budoucí podobu jazyka. Funkce jednotlivých jevů v daném okamžiku lze těžko určit bez přihlídnutí k těmto okolnostem, tj. bez diachronního studia jazyka.

Podobně je třeba si uvědomit, že v jazyce vedle sebe existuje vlastně systémů několik: spisovný jazyk, hovorový jazyk, místní nářečí, jazyk sociálních skupin (např. určitých povolání, studentů, vojáků), atd. Tyto systémy se vzájemně ovlivňují, a chceme-li při jejich popisu získat informace o těchto vzájemných vlivech, neobejdeme se rovněž bez studia jazykového vývoje.

Námitky tohoto druhu jsou do značné míry oprávněné. Z hlediska moderní lingvistiky tedy platí Saussurův protiklad synchronie/diachronie, avšak oba zpusoby rozboru jazykových jevů nelze od sebe zcela oddělovat. Při studiu může lingvista posuzovat jazyk stejně dobře ze synchronního jako z diachronního hlediska, avšak zpravidla musí přihlídnout i k hledisku opačnému. Jeden z obou způsobů práce je cílem, druhý by měl být prostředkem usnadňujícím dosažení tohoto cíle. Jinými slovy: tuto (i ostatní) Saussurovy dichotomie je třeba chápat dialekticky jako jednotu dvou protikladů.

Jestliže jsme v předcházejícím odstavci naznačili, jak se moderní lingvistika dnes dívá na jednu z hlavních Saussurových teorií, je třeba přiznat, že jde prozatím spíše jen o zbožné přání než o skutečnost. V současné jazykovědě lze totiž pozorovat jasnou tendenci k přeceňování synchronních metod studia na úkor metod diachronních. Nejvýrazněji se toto přeceňování projevuje v americké lingvistice, která buď zásadně podřizuje diachronní přístup synchronnímu popisu jazyka nebo dokonce vůbec vývoj jazyka nebere na vědomí. V menší míře se podceňování diachronního studia jazyků projevuje v současných evropských školách, ale i tady lze říci, že většina lingvistů dává přednost studiu synchronnímu.

Lze v tom spatřovat reakci strukturalismu proti mladogramatickému směru, který uznával výhradně historické studium jazyka. Je však stejně nesprávné zabývat se pouze synchronním studiem jazyků a nebrat v úvahu jejich vývoj. Ostatně metody *strukturní diachronie*. k jejichž propracování přispěli zejména lingvisté tzv. pražské školy, se promikavě liší od mladogramatických metod historického studia, neboť se už nezabývají vývojem izolovaných částí jazyka. Studují buď vývoj celého systému nebo – pokud se zabývají pouze některou jeho částí – berou v úvahu celý komplex vztahů a funkcí daného jevu v systému; i když se strukturalní diachronie prosazuje jen zvolna, lze od ní očekávat nový impuls, který obohatí dnes převládající studium synchronní o nové poznatky.

65. „LANGUE“ A „PAROLE“

Další Saussurovu dichotomii, která rovněž silně ovlivnila celou jazykovědu 20. stol., představuje jeho teorie o protikladu *langue* a *parole*. Tyto termíny byly sice přeloženy do mnoha jazyků (viz obr. 42), avšak zpravidla se nové termíny dostatečně neprosadily: v zájmu zachování původního významu se proto obvykle i dnes používá v různých jazycích původních termínů francouzských.

franc.	angl.	šp.	něm.	rus.	čes.
<i>langue</i>	language	lengua	Sprache	язык	jazyk
<i>parole</i>	speech	habla	Rede	речь	promluva

Obr. 42: Překlad termínů „*langue*“ a „*parole*“ do některých jazyků

Podle Saussura představuje *langue* (jazyk) systém všech pravidel, jimiž se řídí všichni mluvčí jazykového společenství; je to abstraktní systém konvenčních pravidel, která jsou všeobecně uznávána. Jedině tento všeobecně uznávaný systém, respektovaný všemi mluvčími téhož jazyka, umožňuje, aby se jednotliví mluvčí mezi sebou dorozuměli. Jazyk je tedy majetkem společenosti, je to společenský jev. Naproti tomu *parole* (promluva) je jev individuální; je to konkrétní autentické sdělení, vyslovené určitým jedním v daný okamžik. Konkrétní promluvu může ovšem mluvčí formulovat jediné při znalosti a dodržování pravidel systému jazyka, tj. při znalosti a dodržování *langue*.

Saussure zdůrazňuje, že jde o dvě zcela odlišné věci, jak to alespoň vyplývá ze stránek „Kursu obecné jazykovědy“. Tak např. při určitých poruchách řeči

postižený rozumí mluvenému slovu, protože zná systém jazyka (*langue*), avšak sám není schopen vytvořit konkrétní promluvu (*parole*). Takové jevy pokládá Saussure za důkaz o nutnosti přisné od sebe obě složky oddělovat. Sám pak tvrdí, že lingvistika se má zajímat vyhradně o „*langue*“.

Rovněž tato Saussurova dichotomie vzbudila zájem i kritický postoj mnoha jazykovědců. Moderní lingvistika v zásadě také tuto teorii přijala, avšak zpravidla vyřká Saussurovi jednak jeho přísné oddělování obou jevů, jednak jeho nezájem o „*parole*“.

Podobně jako protiklad synchronie/diachronie tvoří i jazyk a promluva dialektickou jednotu dvou protikladů. Konkrétní promluvu (*parole*) si nemůžeme představit bez existence systému jazyka (*langue*), neboť jediné na základě respektování systému konvenčních pravidel se může uskutečňovat konkrétní dorozumívání mezi jednotlivci. Avšak ani systém *langue* si nelze představit jinak než jako abstrakci z neomezeného počtu konkrétních promluv. Všechny přírodné jazyky utvářely a neustále mění svůj systém právě na základě konkrétních jazykových jevů vyskytujících se v individuálních promluvách. Když systém jazyka dokonale neodpovídá současným potřebám, jednotliví mluvčí se snaží vnést do jazyka nové prvky. Pokud jsou takové tendence v souladu s novými potřebami, generalizují se a jsou přijímány většinou mluvčích téhož jazyka, v takovém případě se ovšem stávají součástí konvenčních pravidel *langue* a jako takové jsou nadále závazné pro vytváření dalších konkrétních promluv. Z toho je vidět, že *langue* a *parole* jsou na sobě vzájemně závislé a že je nelze od sebe mechanicky oddělovat. Také konkrétní promluva proto může a má být přednětem jazykovědného studia.

V tomto pojetí je Saussurova dichotomie *langue/parole* jasnou odpovědí na jednostranné (a tedy nesprávné) teorie o jazyce jako živém organismu (Schlechter), o vylučné úloze jednotlivce při vytváření jazyka (Croce, Vossler, neolingvisté) apod. Z metodologického hlediska přinesla tato teorie neobyčejně cenné poznatky pro moderní jazykovědu, která se zpravidla zajímá jak o *langue* (jazyk) tak o *parole* (promluvu), a většinou si uvědomuje i jejich vzájemný vztah. V jistém smyslu předznamenala tato teorie i budoucí protiklad v rámci studia zvukové podoby jazyka, kde se fonetika zabývá spíše jevy promluvy, kdežto fonologie kladě důraz na systémovost daných jevů. Oba protiklady však nelze ztotožňovat, neboť fonologie přinesla do jazykovědy celou řadu dalších prvků.

6.6. JAZYK JAKO SYSTÉM

Termín *systém* byl znám v jazykovědě – a tím spíše v ostatních vědních oborech – už dávno před Saussurem. Přesto moderní lingvistika spojuje pojem *systémovosti* jazyka se Saussurovým jménem, neboť teprve jeho zásluhou se mu dostalo moderní interpretace a mohl se tak stát jednou z nejzákladnějších myšlenek, a snad vůbec nejdůležitější myšlenkou dnešní lingvistiky.

Když Saussure hovoří o jazyce, přirovnává ho na několika místech k systému šachu. Tím naznačuje, že podobně jako šachová hra má i jazyk svůj vlastní řád a pravidla. Každé přirovnání má obvykle své meze a nedostatky (hra v šachu je samoučelná, na rozdíl od jazyka) – autor si to ostatně uvědomoval – avšak přes to tato analogie pomáhá pochopit některé základní jazykové jevy.

Tak např. jestliže vyměníme dřevěnou šachovou figurku za figurku z jiného materiálu, pro herní systém je to zcela nepodstatné. Při ztrátě některé figurky ji dokonce můžeme nahradit libovolným jiným předmětem, aniž by to mělo na hru sebemenší vliv. Stačí pouze, když budeme respektovat vztah tohoto předmětu k ostatním figurkám, jeho postavení, způsob pohybu apod. Naproti tomu při změně počtu figurkek by byl celý systém narušen. Podobně v jazyce, který představuje systém znaků (viz dále), nezávisí hodnota těchto znaků na jejich podobě, nýbrž je určována výhradně jejich vzájemným vztahem. Každý jazykový jev lze tedy definovat nikoli jeho fyzikálními vlastnostmi nebo za pomoci jiných ne-jazykových ukazatelů, nýbrž jeho funkcí, tj. jeho vztahem k ostatním jazykovým jevům. Z toho Saussure vyzvojuje, že jazyk není *substance*, nýbrž *forma*.

Na tyto myšlenky navázaly rovněž četné směry moderní jazykovědy. Tak např. představitelé pražské školy i jiných směrů zdůrazňují pojem funkce jazykových jevů vzhledem k systému jazyka do té míry, že se obvykle hovoří o funkčním přístupu k jazyku nebo dokonce o tzv. *funkční lingvistice*. Celá moderní fonologie pracuje s abstraktními jednotkami (fonémy), jejichž funkce závisí výhradně na jejich vztahu k ostatním členům téhož systému. Krajní důsledky ze Saussurových myšlenek o formálním charakteru jazyka vyvodila pak Hjelmslevova *glossematika*, která v jazyce přeceňuje formální jevy (vztahy mezi jednotkami) a nedoceňuje vlastní jednotky (viz 8.3.).

Saussure také rozlišoval dva základní druhy vztahů, které existují mezi jazykovými znaky; jsou to vztahy *syntagmatické* a *paradigmatické*. Hodnota každého znaku vyplývá jednak z jeho vztahu k ostatním částem výpovědi, tj. ze vztahů syntagmatických, jednak z jeho vztahů k jiným jazykovým znakům, které by mohly na jeho místě stát, které s ním mají něco společného nebo protichůdného, které se vyžívají pomocí asociací, zkrátka z jeho vztahů paradigmatických.

Tyto dva druhy vztahů bychom si mohli vysvětlit na pojmu „kočka“ v následujících třech větách: a) *naše kočka chytá myši*; b) *tuto kočku už dlouho nikdo*

neopravoval: c) v našem ročníku je spousta koček. Význam znaku „kočka“ je ve všech třech větech značně odlišný; v první větě jde o *kočku domácí* (obecná čeština), ve druhé o *jeřábovou kočku* (technický jazyk) a ve třetí o *pěkné dívky* (studentický slang apod.). Konkrétní význam je určován vztahy syntagmatickými v tomto smyslu: a) jeřábové kočky ani hezkou dívku nechytají myši, jde tedy o *kočku domácí*; b) kočku domácí ani hezku dívku není třeba opravovat, jde o *kočku jeřábovou*; c) v žádném ročníku nestudují kočky domácí ani jeřábové, jde o *hezké dívky*. Význam znaku „kočka“ je určován i vztahy paradigmatickými, tj. různými asociacemi ve všech třech větech: a) *kočka domácí, kocour, šelma*, atd.; b) *jeřábová kočka, jeřáb, zvedat*, atd.; c) *hezká dívka, pěkná holka, kost*, atd.

Z toho je vidět, že znak „kočka“ sám o sobě nemá jednoznačný význam, nybrž že může být nositelem několika různých významů. To se ovšem týká také naprosto většiny ostatních jazykových znaků (mluvíme o jejich *polysemii* neboji *mnohoznačnosti*). Jejich konkrétní význam ve výpovědi je potom dán jednak jejich okolím (*syntagma*), jednak asociacemi, které zařazují daný znak do určité skupiny znaků (*paradigma*). V tomto smyslu je tedy konkrétní podoba slova málo důležitá (stejně jako konkrétní podoba šachové figury); důležité jsou především vztahy daného znaku k ostatním znakům téhož jazyka (stejně jako v šachu např. vztah věže ke všem ostatním figurkám).

Systémovost je v současné lingvistice považována za základní vlastnost jazyka. Netýká se ovšem pouze vztahů mezi znaky (slovy), nybrž všech jazykových vztahů na nejrůznějších úrovních. Tak každý jazyk má např. systém samohlásek, systém souhlásek, fonologický systém, systém slov, systém slovesný, systém morfologický, systém slovosledu, atd. Jazyk je tedy systémem mnoha podsystémů, z nichž o každém platí, že funkce jeho členů vyplývá z jejich vztahů k ostatním členům.

V podobném smyslu jako systém užíval Saussure také jiných termínů, mezi nimi i termínu *struktura*. Dnešní strukturální jazykověda je z tohoto hlediska věda, která se zabývá zkoumáním jazykových systémů, i když mnozí lingvisté dnes oba pojmy rozlišují.

6.7. SÉMIOLOGIE A SPOLEČENSKÝ CHARAKTER JAZYKA

Ve snaze objasnit postavení lingvistiky a její vztah k ostatním vědním oborům vyslovil Saussure teorii o tzv. *sémilogii*, což je podle něho nauka, která studuje život znaku uvnitř lidské společnosti. Takových systémů znaků, kterých používá lidská společnost, je ovšem celá řada, jako např.: písmo, abeceda hlučnémých, pozdravy, vojenské povelky, dopravní značky, optické i akustické námořní signály, atd. Saussure se dokonce v této souvislosti zmiňuje i o ustálených zvycích, o módě apod. Nejdůležitějším systémem znaků sloužícím lidské společnosti je však právě jazyk. Lingvistika je tedy podle Saussura součástí sémologie, která zase patří spolu s dalšími obory do obecné psychologie nebo do sociologie.

Tim je jazykověda klasifikována jako věda společenská a je vymezeno i její postavení mezi ostatními společenskými vědami. Zařazení lingvistiky mezi společenské vědy je dnes naprosto samozřejmé, v době Saussurově to však byl průkopnický čin, který se pronikavě lišil od teorie jazyka jako živého organismu a od podobných teorií, jejichž smyslem v té době bylo „pozvednout“ jazykovědu mezi vědy přírodní.

Saussurova teorie o sémilogii – a o lingvistice jako její části – má úzkou souvislost s jeho teorii o systémovosti jazyka a o jazykovém znaku. Je to patrné z jeho četných formulací, v nichž např. uvádí, že v jazyce, jako v každém sémio-logickém systému, jsou jednotlivé znaky charakterizovány výhradně tím, čím se liší od ostatních znaků; jediné tento rozdíl vytváří hodnotu každého znaku.

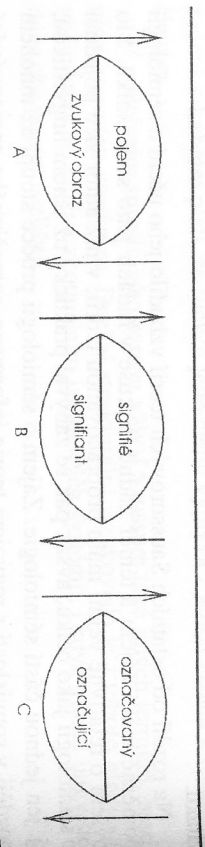
Na rozdíl od ostatních Saussurových teorií vzbudilo jeho učení o sémilogii poměrně malý zájem a téměř žádná diskuse v řadách jeho současníků. Šlo ovšem o relativně velmi málo propracovanou teorii, v níž autor sice pojednal o sémilogii jako celku, avšak pak se zabýval prakticky už jenom lingvistikou, tj. jen jednou částí sémologie. Zájem o sémilogii prudce stoupl až mnohem později v souvislosti s rozvojem teorie informace, samočinného zpracovávání informací a dalších pomezních oborů, k němuž došlo až na začátku druhé poloviny 20. století. V současné době se rozvíjí a do značné míry mění jak pojetí sémologie a jejího poměru k ostatním vědám, tak i sám název této vědy o znacích, která bývá stále častěji označována termínem *sémiotika* (viz 19.1.–2).

6.8. TEORIE JAZYKOVÉHO ZNAKU

Významné místo v „Kursu obecné jazykovědy“ zaujímá teorie jazykového znaku, která se rovněž stala nedílnou součástí moderní lingvistiky. Vyžaduje značnou dávku abstraktního myšlení a byla velmi často špatně pochopena, a v důsledku toho i kritizována. Přesto vnesla do lingvistiky celou řadu nových myšlenek a položila zejména solidní základy k moderní sémantice.

Saussure chápe jazykový znak (*signe*) jako spojení dvou složek, které nazývá zpočátku „pojmem“ (*concept*) a „zvukový obraz“ (*image acoustique*). Tato jeho teorie se pronikavě liší od idealistického pojetí, tradovaného od bible a od Platóna a zjištěno v představách nesholených mluvčích; podle tohoto pojetí existují předem dané ideje věcí, k nimž se jednoduše přiřazují jednotlivá slova. Naproti tomu podle Saussura nejde o spojení věci a jména, nýbrž o spojení dvou složek psychické povahy, které jsou spojeny v našem mozku pomocí asociace.

Tak např. „zvukový obraz“ není chápán jako čisté fyzikální zvuk, nýbrž jako jeho odraz či stopa v našem mozku; potvzuje to fakt, že snadno můžeme „mluvit v duchu“, aniž naše mluvilka vykazuje sebemenší pohyb a aniž je cokoliv slyšet. Druhá složka znaku je „pojmení“, který je ještě abstraktnější než „zvukový obraz“. „Pojmení“ neexistoval předem, nýbrž obě složky znaku se vyvíjely zároveň a jsou nerozlučně spjaty. Saussure přirovnává obě složky jazykového znaku k dvěma stránkám téhož listu papíru; potom např. stříháním jedné složky je stejné upravená i složka druhá.

Obr. 43: Saussurovo schéma jazykového znaku

Dříve než si všimneme základních vlastností jazykového znaku, je třeba se zmínit o jednom problému terminologickém. Saussure sám si uvědomoval určitou poúit, která pak byla často zdroje nesprávné interpretace jeho teorie. Termín „znak“ bývá totiž zpravidla používán pro takový prvek, který něco označuje; v našem případě by tedy mohl být nesprávně chápán jako ekvivalent „zvukového obrazu“, který v podstatě slouží k označování „pojmu“. Z těchto důvodů zavedl Saussure nové termíny, které umožní takového nedorozumění odstranit: pro „zvukový obraz“ zvolil název *signifiant*, tj. „označující“, a místo

„pojmu“ zavedl název *signifié*, tj. „označovaný“. Obě tyto složky pak dohromady vytvářejí jazykový znak. Na obr. 43 je jeho původní schéma (A), jeho definitivní zobrazení jazykového znaku, jak se traduje dodnes (B), a konečně česká verze jazykového znaku (C).

Je třeba zdůraznit, že také vztah mezi oběma složkami jazykového znaku chápe Saussure dialekticky jako jednotu dvou protikladů. I když jde o dvě protichůdné složky, nelze si jednu od druhé odmyslet. Pokud jde o názvosloví, byly ovšem také termíny *signifié* a *signifiant* přeloženy do mnoha jazyků, avšak zpravidla se neprosadily a většinou se i v cizojazyčných textech dodnes používají původní termíny francouzské.

Saussure se nespokojil s vysvětlením podstaty jazykového znaku, nýbrž popsal také tři jeho základní vlastnosti. Jsou to: arbitrárnost (libovolný charakter), lineárnost (přímocíarost) a diskontinuita (přetržitost). Jazykový znak je především „arbitrární“, tj. libovolný; to se týká vztahu mezi oběma jeho složkami. Neexistuje totiž žádný vnitřní vztah např. mezi pojmem „kůň“ (*signifié*) a spojením hlásek k + ů + ň (*signifiant*). Dostatečně to potvzuje fakt, že různé jazyky takový pojem (*signifié*) označují různými signifianty, viz např. *cheval*, *horse*, *Pferd*, *lošad*, *kaň*, atd.

Tato teorie o libovolném charakteru jazykového znaku se stala předmětem mnoha diskusí a byla také velmi často kritizována. Námítky lze stručně shrnout do tří skupin. Především se vyskytli kritikové, kteří dokazovali, že jazykový znak není libovolný, protože jednotliví mluvčí nemůže k označení daného pojmu použít libovolného označení, nýbrž právě jen toho označení, kterého v daném jazyce může použít. Tito kritikové špatně Saussura četli, protože on sám samozřejmě uznává závislost daného označení pro daný pojem u celého jazykového společenství. Libovolností jazykového znaku rozumí právě jen to, že mezi *signifié* a *signifiant* neexistuje žádný předem daný vnitřní vztah a že obě složky jsou k sobě vázány jen na základě konvence, kterou ovšem musí každý uživatel jazyka respektovat.

Další skupina kritiků poukazovala na to, že u celé řady jazykových znaků existuje zcela zřetelný přímý vztah mezi pojmem a jeho pojmenováním a že možná v počátcích jazyka takový vztah existoval u většiny nebo dokonce u všech znaků. Tyto námítky jsou už závažnější, neboť v jazycích skutečně existují tzv. slova zvukomalebná (onomatopoeická), u nichž je takový vnitřní vztah nesporný. Tak např. lat. *cuculus*, šp. *cucú*, angl. *cuckoo*, fr. *cocou*, fin. *käki*, stejně jako čes. *kukačka* nebo rus. *kukuška* jsou nesporně slova imitativní, u nichž existuje vnitřní vztah závislosti mezi označovaným pojmem a označující skupinou hlásek. Podobně jsou imitativní např. čes. slovesa *chrchat*, *šišlat*, *prskat*, *kloklat*, apod. Poměrně velké množství zvukomalebných slov najdeme v angličtině (např. *gabble*, *jangle*, *jingle*, *plop*, atd.) i v dalších jazycích.

Z rozboru primitivních jazyků i z řeči malých dětí lze také usuzovat, že v počátcích jazyka bylo takových zvukomalebných slov poměrně větší množství než

v současné době (viz též 0. 7.). Tak např. v některých afrických nářečích prodloužení slabiky může znamenat větší prostorovou nebo časovou délku, případně větší množství daného jevu. Je to něco podobného, jako když malé dítě řekne *věšlídádánský* místo *velmi velký*. Ostatně děti si ve zvukomalebných slovech lihuji, viz např. *haf-haf* místo *pes*, atd. Mnoho slov původně zvukomalebných také nepochybně ztratilo svůj imitativní charakter v důsledku hláskového vývoje. Tak např. v góštině bylo ještě sloveso *hláiban* „smát se“ imitativní, avšak angl. *laugh* ani švéd. *le*, které se z něho vyvinuly, už imitativní nejsou.

Pres všechny tyto námítky však nelze význam zvukomalebných slov přeceňovat. Ostatně bez ohledu na to, jakou ulohu sehrála taková slova v prvních obdobích jazykového vývoje, je nesporné, že v moderních jazycích u naprosté většiny slov vnitřní vztah mezi označovanou a označující složkou neexistuje. A konečně pokud taková slova v dnešních jazycích jsou, Saussure by je považoval spíše za symboly a nikoli za jazykové znaky.

Třetí skupina kritiků poukazovala na určitou terminologickou nepřesnost, s níž Saussure zavědl pojem motivovanosti jazykového znaku. Jestliže „voda“ je znak nemotivovaný, pak „vodovod“ je už znak motivovaný, jak to vyplývá z toho, že i bez jeho znalosti si můžeme jeho význam odvodit. Saussureova nepřesnost spočívá v tom, že v této souvislosti začal také rozlišovat absolutně a relativně arbitrární znaky. Přitom arbitrárnost je věcí obecné teorie znaku, kdežto motivovanost je spíše záležitostí tvoření slov. „Vodovod“ a prakticky všechna odvozená slova – kterých je ale spouň ve flexivních jazycích naprostá většina – jsou slova motivovaná, protože připomínají slova základní, od nichž byla odvozena, v našem případě *voda* a *vodit*. Avšak z hlediska obecné lingvistické teorie se nám *vodovod* jeví jako znak arbitrární, protože neexistuje žádný vnitřní vztah mezi pojmem „vodovod“ a příslušnou skupinou hlásek, tj. mezi jeho označovanou a označující složkou (*signifié* a *signifiant*). Lingvisté však při posuzování této otázky dosud nedospěli k jednoznačnému názoru.

Pres všechny diskuse a výhrady se tedy teorie o libovolném charakteru jazykového znaku stala nedílnou součástí moderní jazykovědy, a to právě v tom pojetí, které částečně naznačil už Whitney a které tak přesně formuloval Saussure. Druhou základní vlastností jazykového znaku je jeho „lineární“ (přímočarý) charakter. Jazyková výpověď probíhá v čase a z toho vyplývá, že v témž okamžiku nemohou stát dva jazykové znaky vedle sebe, nýbrž že je nezbytně nutné řadit všechny znaky téže výpovědi postupně jeden za druhým. Tím se jazyk liší např. od některých druhů vizuálních signálů, které mohou působit zároveň, protože jsou řazeny v prostoru, a ne v čase. Podobný rozdíl je v oblasti umění např. mezi poezií a malířstvím; ostatně lineární charakter poezie je dán právě tím, že pracuje s jazykem.

Teorie o lineárním charakteru jazykového znaku ovšem neposkytla kritikům příliš mnoho možností, protože je poměrně jednoduchá a snadno pochopitelná. To ovšem nesnižuje její význam, neboť od ní vede přímá cesta k některým zá-

važným jazykovědným otázkám, zejména k problému slovosledu. Ten je možno považovat za přímý důsledek lineárního charakteru výpovědi; protože ve výpovědi není možné stavět jednotlivé znaky vedle sebe nýbrž za sebou, různé jazyky si vyvíjejí různá pravidla slovosledu, která určují pořadí jednotlivých znaků v dané výpovědi. Hodnota každého znaku pak může být z velké části určena právě jeho postavením vzhledem k ostatním členům výpovědi.

Třetí základní vlastností jazykového znaku je podle Saussura jeho „diskontinuita“ (přetržitost, ohraničenost; autor sám používal termín *differencovanost*; možno též použít matematického termínu *diskrétnost*). Podle této teorie je zvukový materiál jazyka sám o sobě amorfní (beztvary), stejně jako souhrn všeho mimojazykového obsahu, který Saussure přirovnává k nediferencované mlhovině. Teprve tím, že se zcela konkrétní počet hlásek konkrétního jazyka v určitém pořadí začne spojovat se zcela konkrétním a ohraničeným úsekem této „mlhoviny“, vzniká jazykový znak.

Zatímco mimojazyková skutečnost je v našem mozku registrována jako kontinuum (není soubnem jednotlivin, nýbrž vyznačuje se nepřetržitostí, tj. postupnými přechody), jazykový znak vždy ohraničuje přesny její úsek. Jazykový tvar nebo znak je tedy podle Saussura určitý úsek amorfní hmoty zvuku kombinovaný v našem mozku s určitým úsekem amorfního myšlení a pojmu. Tyto určité ohraničené úseky jsou *signifié* a *signifié* (označující a označovaná složka znaku), které nelze od sebe oddělit. Protože jsou ohraničené, je ohraničený i jazykový znak, který představuje jejich kombinaci.

Jednotlivé jazyky se při diferenciaci či segmentaci mimojazykové skutečnosti mohou značně lišit. Proto nelze např. *signifié* jednoho jazyka mechanicky přičítat k *signifié* druhého jazyka. To všechno svědčí skutečně o tom, že ohraničenost pojmu je až záležitostí jazykového znaku a nikoliv už mimojazykové skutečnosti. Můžeme zde aplikovat na češtinu Saussurův příklad: čes. *ovce* může mít v konkrétní výpovědi stejný význam jako fr. *mouton*, avšak nemá stejnou hodnotu, protože fr. *mouton* může také znamenat příslušné jídlo, tj. mít stejný význam jako čes. *skopové*.

Teze o amorfnosti mimojazykové skutečnosti by byla sotva přijatelná, kdyby se měla vztahovat k světu, který nás obklopuje. Zdá se nám diskutabilní i tehdy, když bereme v úvahu, že ji autor chápe spíše jako odraz mimojazykové skutečnosti v našem mozku, tj. jako psychologickou složku. Existuje totiž značné množství jevů, které jsou dostatečně ohraničené už v mimojazykové skutečnosti a bezpochyby se ohraničeně odrážejí i v našem mozku, jako např. různé druhy zvířat, rostlin a stromů, základní příbuzenské vztahy, technické pojmy, atd. Proto např. u pojmu „slon“ jsou označující složky (*signifié*), u velkého počtu jazyků ekvivalenční, neboť odpovídají témuž *signifié*. A i když různé jazyky segmentují mimojazykovou skutečnost různým způsobem (což je jisté nejčastější případ), nemusí to ještě být důkaz o její amorfnosti, nýbrž o životních podmínkách, v nichž dané jazykové společnosti žije. Jestliže se např. většina jazyků spokojí s jedním

názvem pro bílou barvu, avšak Eskymáci mají takových výrazů několik, je to sice důkaz o různé segmentaci mimojazykové skutečnosti, ale zároveň je v tomto případě nesporný také vliv této skutečnosti, tj. podmínek, v nichž žijí (viz podobný jev v lyžařské terminologii, kde existuje několik názvů sněhu, jako *fin, prasha*, atd.).

Bez ohledu na to, jak posuzujeme Saussurovu teorii o beztvářen či „mlhovitě novém“ charakteru mimojazykové skutečnosti nebo jejího odrazu v našem mozku, je třeba zdůraznit, že jeho teorie o ohraničenosti jazykového znaku je nesporně správná, stejně jako další závěry, které z ní vyvodil. Jmenujme z nich alespoň myšlenku o tom, že právě ohraničenost (díkonnuita, diskretní charakter) jazykového znaku umožňuje, že stojí v opozici k dalším znakům. To bychom se však už dostali k jeho pojetí systémovosti jazyka (viz 6.6.).

6.9. SAUSSURŮV VLVIV NA LINGVISTIKU A NA DALŠÍ SPOLEČENSKÉ VĚDY

Není rozhodně snadné shrnout stručně vliv, který mělo Saussurovo dílo na soudobé a příští generace lingvistů. Nebudeme zde opakovat, že silně ovlivnili některé své současníky, především Meilleta a ostatní představitelé francouzské psychologické a sociologické školy. Je zajímavé, že k jeho „Kursu obecné jazykovědy“ se vyjadřovali prakticky všichni významní lingvisté jeho doby a mnoho pozdějších, a to většinou kriticky. Málokterý z nich přiznával význam tohoto díla jako celku a většina recenzentů hledala spíše slabá místa jeho teorie. O mimořádně kladném vlivu Saussurovy jazykovědné teorie však na druhé straně svědčí fakt, že její základní myšlenky přejala vedle celé řady strukturálních jazykovědných směrů i ty školy, které se jinak k strukturalismu jako k celku nehlásí.

Přestože se Saussurova teorie stala majetkem celé moderní lingvistiky, měla pochopitelně vliv především na směry strukturalistické. Byla a je jich celá řada a často jde o směry velmi rozdílné až protichůdné. Zde jen heslovitě naznačíme jejich další vývoj.

Saussurovy přednášky na ženevské univerzitě měly značný ohlas mezi jeho žáky, kteří pak vytvořili tzv. ženevskou lingvistickou školu, do níž bývá zařazován i Saussure jako její zakladatel. Hlavními představiteli této školy byli vydatel „Kursu obecné jazykovědy“ Charles Bally a Albert Séchehaye. Zabývali se především synchronním studiem jazyků a významný byl také jejich přínos

v otázce emotivní složky jazyka. Bally je znám jako autor díla „*Linguistique générale et linguistique française*“ (1923), ve kterém podal významný synchronní rozbor francouzštiny, její srovnání s němčinou a výklad celé řady otázek obecně lingvistických. Vliv ženevské školy však netrval dlouho, prakticky jen do druhé světové války.

Mimořádně významné postavení zaujímá v moderní jazykovědě tzv. pražská škola (viz 7. kap.), známá především svým funkčním přístupem k jazykovým jevům a vypracováním ucelené teorie moderní fonologie. Jejími příjmy členy byli především čeští a ruští jazykovědci (zakladatel Pražského lingvistického kroužku Vilém Mathesius, dále Bohuslav Havránek, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, Roman Jakobson), ale později se k ní hlásili i další významní zahraniční lingvisté (např. André Martinet). Představitelé pražské školy si zachovali velmi sřízlivý pohled na jazykové jevy; jejich teorie měly značný vliv na moderní lingvistiku 20. století.

Dalším významným evropským strukturalistickým směrem je tzv. glosématika, vypracovaná představiteli tzv. kodaňské školy, zejména L. Hjelmslevem (viz 8. kap.). Základním rysem této teorie je poněkud formalistický přístup a často i odtrženost od konkrétních jazykových jevů. Tito lingvisté navázali právě na abstraktní a formální prvky Saussurovy teorie znaku a částečně i pod vlivem symbolické logiky se snažili vytvořit velmi abstraktní obecnou teorii jazyka. Některými svými myšlenkami však přesto obohatili moderní jazykovědu.

Osobitá varianta evropského strukturalismu s prvky americké deskriptivní lingvistiky vznikla po příchodu předního člena pražské školy R. Jakobsona do Spojených států za druhé světové války. Tento další strukturální směr bývá nejčastěji označován názvem harvardská škola, podle univerzity, na které vznikl. Vedle uvedených i dalších směrů evropského jazykovědného strukturalismu (viz 9. kap.) vznikl ve Spojených státech také tzv. deskriptivismus, tj. americká forma strukturalismu (viz 10. kap.). Americký strukturalismus se však rozvíjel poměrně nezávisle na Saussurovi, i když dospěl k obdobným závěrům.

Saussurovy teze byly v několika případech přejímány i do jiných společenských věd, zvláště do antropologie, estetiky, literární vědy, filozofie atd. (viz 20.8.). V současné době se některé ze Saussurových tezí těší zvláštní pozornosti lingvistů i představitelů jiných vědních oborů. Jde zejména o jeho teorii jazykového znaku, která je často kriticky přehodnocována, zvláště v rámci rychle se rozvíjející sémiotiky (viz 19. kap.). Přesvědčivou a u nás dostupnou kritiku Saussurova pojetí jazykového znaku najdeme např. u V. M. Solnceva (*Système a struktura v jazyce*, Praha, 1981, s. 79–119) a zejména v rozsáhlé předmluvě a komentáři Tulla de Mauro, které vyšly i česky (*Kurs obecné lingvistiky*, Praha 1990).